

ALTYAPI YATIRIMLARINA ÖZEL SEKTÖR KATILIMININ FİYATLAMA POLİTİKASI ÜZERİNE ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇELEN*

Yrd. Doç. Dr. Bülent BALI**

GİRİŞ

Altyapı yatırımları insanların yaşam kalitesinin ve sosyal refahın artırılmasında, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde doğrudan veya dolaylı olarak büyük etkiye sahiptir. Altyapı yatırımlarının özel yatırımlar ile tamamlayıcı özelliğe sahip oldukları bilinmektedir. Altyapı yatırımlarının yeterli bir düzeyde gerçekleştirilebilmesi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisinin gelişmesinin ön koşulunu oluşturmaktadır.

1980'li yılların başında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan liberalizasyon sürecinin bir sonucu olarak devletin ekonomideki payının küçültülmesine yönelik eğilimler özelleştirme uygulamalarını beraberinde getirmiştir. Özelleştirme süreci öncelikle kamunun piyasaya yönelik özel mal üreten birimlerinde başlamıştır. Diğer bir ifade ile kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) özelleştirme sürecinin ilk ayağını oluşturmuştur. Bu sürecin tamamlanıp piyasada özel mal üreten kamu işletmelerinin kalmaması, 1990'ların başından itibaren kamu altyapı yatırımlarının özelleştirmesini veya yeni altyapı yatırımlarının özel sektörün katılımı ile gerçekleştirilmesini gündeme getirmiştir.

Kamu altyapı yatırımlarına özel sektörün katılımı en çok fiyatlaması politikası yönüyle geniş tüketici kitleleri tarafından hissedilmektedir. Genel algılama tarzı ise, kamu altyapı hizmetlerindeki özelleştirmenin hizmet bedellerinin artışı şeklinde tüketicilere yansıtacağıdır. Özel sektörün hizmet üretimine katılımının böyle bir sonuç doğurması ister istemez toplumsal ve siyasal tepkileri beraberinde getirecektir.

Oluşan genel kanının aksine, kamu altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesinin her zaman fiyat artışlarını beraberinde getirdiğine yönelik görüşler, gerek teorik gerekse ülke uygulamaları dikkate alındığında doğrulanmamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı; kamu

* Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, mcelen@marmara.edu.tr

** Işık Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, bulent@isikun.edu.tr

altyapı özelleştirmelerinde ve yeni özel kesim altyapı yatırımlarında fiyatlama politikası değişimleri ile bu değişimlerinin meydana getirdiği sonuçları çeşitli ülke örneklerinden elde edilen veriler aracılığıyla ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

I. KAMU ALTYAPI YATIRIMLARINDAKİ DÖNÜŞÜM

Altyapı yatırımları büyük bütçeli, uzun vadeli ve bir kere başlanıldığında vazgeçme maliyetleri çok yüksek olan yatırımlardır. Altyapı yatırımları ağırlıklı olarak dış piyasaya yönelik, ihracat amaçlı mal ve hizmetler üretmek için yapılmaz. Altyapı hizmetleri ihraç mallarının içerisinde bir maliyet unsuru olarak yer alsa bile fiyatın ana unsurunu oluşturduklarının söylemek doğru olmaz. Altyapı hizmetleri genellikle iç piyasada tüketilmek amacıyla üretilir. Bu bağlamda altyapı hizmetleri bir toplumda tüketilen temel gereksinimlerdir.¹

Altyapı yatırımları özel üretim birimlerinin ve tüketicilerin reel gelirlerini arttırıcı ve özel maliyetleri düşürücü etki gösterir. Bir ülkedeki altyapı hizmetlerinin düzeyi ve niteliği ile o ülkenin makro ekonomik performansı arasında doğrusal ve pozitif bir korelasyondan bahsedilebilir. Aynı ilişki doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile de sağlanabilmektedir.

Kamu altyapı hizmetleri ile gerek yerli gerekse yabancı özel sektör arasında etkinlik ve verimlilik yönüyle bir senkronizasyon olması düzgün üretim yapısı inşa edilebilmesi için bir gerekliliktir. Aksi halde hantal ve verimsiz bir kamu altyapı hizmeti özel kesim için bir girdi niteliğinde olduğu için, özel sektörün verimliliğini de azaltıcı bir sonuç doğuracaktır.

Bu nedenle özellikle 1980 sonrası dönemde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılması, denk bütçe uygulamalarına yönelik önlemlerin alınması ve marjinal vergi yükünün azaltılması gibi genel eğilimler zaten kısıtlı kaynakların ayrıldığı kamu altyapı yatırımlarının hem nitelik hem de nicelik olarak daralmasına neden olmuştur. Böylelikle mevcut kamu altyapısının bakım, onarım, iyileştirme yatırımlarının yeterli düzeyde yapıl(ma)maması; altyapı stokunun hantallaşmasına, verimsizleşmesine ve eskimesine yol açmıştır.

Ayrıca artan nüfus ve ihtiyaç tanımlarının değişmesi, vatandaşların altyapı beklentilerinin yeni teknolojik gelişmeleri içerecek şekilde revize etmektedir. Sonuçta altyapı ihtiyaçlarının niteliğinin değişmesi ve devletin yeni altyapı yatırımları talebini

¹ Warrick Smith, "Covering Political and Regulatory Risks: Issues and Options for Private Infrastructure Arrangements", Edited by Irwin, Klein et al., **Dealing with Public Risk in Private Infrastructure**, World Bank Latin American and Caribbean Studies, Washington D.C., World Bank, 1997, s. 45

karşılıklı güçlü çökmesi, kamu altyapı yatırımlarına özel sektörün katılımı yoluyla aşılma alternatifini gündeme getirmiştir.

Bunda son yirmibeş yıllık süreçte özel mal üreten kamu iktisadi teşebbüslerindeki (KİT) özelleştirme uygulamalarından elde edilen başarılı sonuçların rol oynadığı söylenebilir. Devletin özel mal ve hizmet üretiminden çekilmesinin etkinlik artırıcı ve piyasanın sağlıklı işlemini sağlaması gibi pozitif sonuçlar doğurmaya başlaması, özel kesimin diğer kamusal hizmetlerin tedarikinde de rol alabileceğine yönelik görüşler doğurmuştur. Bunun en büyük yansımaları altyapı hizmetlerinin üretilmesinde özel sektörün katılımının sağlanması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu trend altyapı talebinin arzına göre daha hızlı arttığı, buna karşılık kamu kesimi finansman açıkları ve devlet borç stokunun yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerde daha fazla ilgiyle karşılanmıştır.

1990 yılında gelişmekte olan ülkelerdeki altyapı hizmetlerinin sağlanmasına özel sektörün katılımı tutarı 20 milyar dolar civarında iken 1997 yılına gelindiğinde bu rakam 127 milyar dolar düzeyine sıçramıştır.²

Altyapı hizmetlerinin üretimine özel sektörün katılımı iki farklı mekanizma ile gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi mevcut kamu altyapı stokunun özelleştirilmesidir. Bu belirli bir fiyat karşılığında, bir sözleşmeye ve bunun ortaya koyduğu şartlara bağlı olarak kamu yatırımının özel sektöre satılmasını veya kullanım imtiyazının devredilmesini öngörmektedir. İkincisi ise, özelleştirme ile birlikte veya bundan bağımsız olarak altyapı hizmeti üretmeye dönük olarak özel sektörün yeni altyapı yatırımları gerçekleştirmesidir. Burada yap-işlet-devret veya yap-işlet gibi değişik modeller kullanılabilir.

Mevcut altyapı stokunun özelleştirilmesi ile özel kesim tarafından doğrudan altyapı yatırımı yapılmasının meydana getireceği ekonomik etkiler, ortaya çıkaracağı faydalar ve taşıdığı riskler bakımından farklılıklar göstermektedir. Mevcut altyapı yatırımlarının özelleştirilmesi gelişmekte olan ülkelerde özel kesimin altyapı yatırımlarına katılmasının ana şeklini oluşturmaktadır. Özel kesimin altyapı yatırımlarına katılmasının yarından fazlası bu mekanizma içerisinde gerçekleştirilmektedir. Mevcut kamu altyapı stokunun özelleştirilmesinde amaç kısaca özel sektör dinamizminin bu alanlara çekilmesi olarak özetlenebilir. Bu dinamizm hizmet ağının ve kalitesinin genişletilmesi, operasyonel etkinliğin sağlanması, yanlış hizmet fiyatlandırılmalarının ortadan kaldırılması, işgücü piyasasının etkinleştirilmesi, kamu mali politikalarına sağlanan katkılar şeklinde gerçekleştirilmektedir.³ Bu bağlamda altyapı özelleştirmeleri sadece mülkiyet değişiminden öte içerimler taşımaktadır.

² Ada Karina Izaguirre, "Private Infrastructure", **Public Policy For The Private Sector**, Number: 267, February 2004, s. 1-4

³ Philip Gray, "Private Participation in Infrastructure", **World Bank Working Paper**, Report No: 24938, October 2001

II. KAMU ALTYAPI HİZMETLERİNDE FİYATI BELİRLEYEN ETKENLER

Kamu ve özel altyapı hizmetlerinin fiyatlama politikalarındaki temel farklılık, maliyet kavramının algılanmasında ortaya çıkmaktadır. Kamu altyapı hizmetlerinin fiyatlandırılmasının özel sektöre nazaran maliyet hesaplarından nispi olarak bağımsız belirlendiği söylenebilir. Burada kamu altyapı hizmetlerinin fiyatları ile maliyetleri arasında hiçbir bağ yoktur anlamı çıkartılmamalıdır.

Kamu altyapı hizmetlerinin fiyatlandırması yapılırken sosyal fayda, sosyal maliyet, parasal fayda ve parasal olmayan fayda gibi kavramlar dikkate alınır. Buna karşılık özel maliyet hesaplamalarında dikkate alınan kavramlar kamudakinden farklılaşabilmektedir.

Kamu altyapı fiyatlandırma politikası bazı sosyal amaçları gerçekleştirmek için sübvansiyon içerecek şekilde tasarlanabilmektedir. Böyle olunca hangi hizmet fiyatlarının ne oranda ne kadar süre ile ve hangi sosyal gruba fayda sağlamak amaçlı olarak yapıldığının belirlenmesi önem taşımaktadır.

Kamu altyapı hizmeti üreten kurumlar, genelde yumuşak bütçe sınırlamalarına (soft budget constraint) sahiptirler. Bu nedenle hizmet fiyatlamalarında maliyet sınırlamalarından belli ölçüde bağımsız hareket edip, bunu bilançolarında görev zararı olarak yansıtırma imkanına sahiptirler.

Kamu altyapı hizmetlerinin diğer bir özelliği ise, siyasi etkilere açık bir fiyatlama politikasına elvermesidir. Çünkü altyapı daha önce de belirtildiği gibi yurtiçinde tüketilen ve faydası toplumun geneline yayılan hizmetlerdir. Üretim kararları hükümetler tarafından bütçe öncelikleri dikkate alınarak verilmektedir. Demokratik toplumlarda hükümetlerin genel oy hakkına sahip seçmen kitlelerince belirlendiği kabulü altında kamu altyapı hizmeti fiyatları ve seçmen davranışları arasında bir ilişkinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu ilişki ağı bize kamusal tercih teorisinin analiz çerçevesini, kamu altyapı hizmetlerinin fiyatlandırılmasına uygulama imkanı verecektir. Kamu tercihi teorisi rasyonel bireyin fayda maksimizasyonunu veri olarak politik karar alma süreçlerinin ekonomik analizine dayanan bir yaklaşımı ortaya koyar.

Bu yaklaşıma göre iki temel aktörden bahsedilebilir. Bunlardan birincisi kamu altyapı hizmetlerinin fiyatlarını belirleyen politikacılar, diğeri ise altyapı kullanım bedellerini ödeyen ve aynı zamanda seçimlerde oy kullanan tüketicilerdir. Politikacıların davranışını belirleyen ana güdü yeniden seçilebilmek için seçmenlerden alacakları oy

oranını arttırmak yani oy maksimizasyonudur. Altyapı hizmetini kullanan seçmenlerin davranışlarını belirleyen etken ise, kamusal fiyatlama politikaların yardımıyla reel gelirlerini arttırmak, mal ve hizmetlerden sağladıkları faydayı ençoklamaktır. Burada altyapı hizmeti satın alan seçmenler, kendilerine en ucuza bu hizmeti suna(cak)n politikacıya oy verme yoluna giderler. Buna karşılık politikacılar, altyapı hizmet fiyatlarını belirlerken sınırsız indirim yapma imkanına sahip değıldirler. Politikacılar maliyetinin altındaki her fiyatlandırma seviyesinde, bunun finansmanını da sağlamak durumunda olacaktadırlar. Bu finansman yolu ise, vergi düzeyini arttırmaktır. Vergi artırımı oy verenler açısından fazladan bir yük anlamına geleceğinden dolayı politikacının oy kaybetmesine yol açar. Bu noktada politikacılar, altyapı hizmetlerinin fiyatlarını düşürerek sağlayacakları oy artışı ile artan vergi nedeniyle maruz kalacakları oy kaybı marjinalde birbirine eşit oluncaya kadar fiyat indirimini sürdürebileceklerdir. Seçmen için ise tam tersi bir durum söz konusudur. Seçmenler altyapı hizmet bedellerinin düşürülmesinin sağlayacağı reel gelir artışından elde edecekleri marjinal fayda, üzerlerine vergi salınması sonucu maruz kalacakları marjinal vergi yüküne eşit oluncaya kadar o politikacıya oy vermeyi sürdürebileceklerdir. Böylelikle kamusal altyapı hizmeti tüketenler ile politikacılar arasında bir denge kurulmuş olacaktır.

Yalnız burada altyapı hizmet bedeli düşüşlerinden yararlanacak kitle ile bunu vergiler ile finanse edecek kitlenin aynı olduğu ön kabulü yapılmaktadır. Eğer hizmet fiyatları düşüşü ile fayda elde edecek kitleler, bunları vergi ile finanse edecek kitlelerden farklılaşıyor ise yukarıdaki süreç bir gelir aktarım mekanizmasının doğmasına yol açacaktır. Diğer bir söyleyişle, oylama mekanizması toplumun bir kesimine maliyetine katlanmadan faydalarını maksimize etme imkanı sağlayacaktır. Böyle olunca da maliyetine katlanmayan kesim altyapı hizmet fiyatlarındaki düşüşlerin devamını talep ederek oluşan mali transfer mekanizmasından daha da fazla yararlanmaya çalışacaktır. Toplumun diğer kesimini oluşturan vergi verenler ise bu yüke belli bir düzeye kadar katlanabileceklerinden kamu kesimi gelir ve giderleri arasında bir farkın, yani açığın meydana gelmesi söz konusu olacaktır.

Barajlar yardımıyla sunulan kamu sulama hizmetleri bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır. Tarımsal sulama hizmeti, ağırlıklı seçmen kitlesinin tarım sektöründe bulunduğu ülkelerde politik fiyatlamaya tabi bir altyapı hizmeti olarak karşımıza çıkacaktır. Çünkü aynı sektör, ya kayıtdışılık ya da istisna ve muafiyetlerin yoğunluğu nedeniyle düşük bir vergi yükü ile çalışmaktadır. Buna karşılık vergi yükü ağırlıklı olarak sanayi ve hizmetler kesimi tarafından taşınmaktadır. Çiftçilerin bu durumda sulama fiyatlarında devamlı indirim talebiyle politikacılar üzerinde baskı kurmaları kendileri açısından rasyonel bir davranıştır. Böylelikle ürün maliyetlerini ve getirilerini artırma imkanına sahip olacaktadırlar. Politikacılar da çiftçi talepleri karşısında duyarsız kal(a)mayacaklardır. Buna karşılık sulama maliyetleri ve fiyatları arasındaki fark vergi olarak tarım kesiminden daha çok diğer kesimlere yansıtılacaktır. Diğer kesimlerin seçmen kitlesi içerisindeki ağırlığı ne kadar düşük ise yukarıdaki mekanizma yardımıyla aktarılacak yük o kadar büyük olacaktır. Diğer kesimlerin vergi kapasiteleri göz önünde tutulduğunda kamu açıkları meydana gelecek ve bu açıklar bir şekilde finanse edilmeye çalışılacaktır.

Burada bir diğer etken, altyapı fiyatlama ve vergileme yetkisinin yerel ve merkezi yönetim arasındaki bölüşümüdür. Eğer altyapı hizmetinin fiyatının belirlenmesi, yerel idareler tarafından yapılıp, bunun finansmanı merkezi idareden yapılan transferler ile sağlanıyor ise yapının bir tür görev zararı meydana getirici özelliğe sahip olması beklenebilir. Bu idareler arası mali tevzin gerçekleştirilirken fiyat indirimi yapmanın politik nimeti ile vergi almanın politik külfeti arasında yerel ve merkezi otorite temelinde bir denge kurulmasını gerekli kılar.

Politikacılar artan yükleri kamusal ödentî yoluyla karşılamanın siyasi maliyetinden kurtulabilmek için kamu borçlanması yolunu tercih edeceklerdir. Bu çerçevede tipik politikacı davranışı; harcamayı vergi verenler üzerine yüklemektense borçlanma yoluyla bir sonraki döneme aktarmak şeklindeki bir mekanizmaya işlerlik kazandırmak, böylece topluma vergi yüklemek nedeniyle kaybedeceği oyları muhafaza etmeye çalışmak olacaktır.

Yukarıdaki bakış açısı ışığında altyapı hizmetlerinin kamu tarafından sunulup fiyatlandırılmasının kaynak dağılımındaki ve özel karar alıcı birimlerin tercihlerindeki etkinliği bozduğu söylenebilir. Piyasa aktörlerinde ortaya çıkan bu sapmanın devletin aldığı kararlar yoluyla bütün topluma yayıldığı böylelikle siyasi mekanizmanın altyapı fiyatlaması nedeniyle rant kollamaya yarayan bir sürece dönüştüğü yönünde eleştirilerden söz edilebilir.

Sonuç olarak hükümetler kamu altyapı hizmetlerinin halka sunum bedellerinin seçmenlerin oy verme davranışlarını etkileyen unsurlar içerdiğini düşünürler. Böyle olunca bu bedellere yapılan her zam o hükümetin alacağı oy miktarını azaltırken, yapılan her fiyat indirimi fazladan mevcut hükümete oy sağlayabilecektir. Sonuçta hükümetler iktisaden olmasa da, siyaseten uygulanabilir bir fiyat politikasını tercih edeceklerdir. Bu fiyat politikası gerek maliyet artışlarından gerekse enflasyon nedeniyle meydana gelebilecek hizmet bedeli artışlarına karşı esnek olmayan bir yapıyı ortaya çıkaracaktır.

III. ALTYAPI HİZMETLERİNİN ÖZELLEŞTİRİLMESİNDEN SAĞLANAN ETKİNLİK ARTIŞLARININ FİYATLAMA POLİTİKALARINA ETKİSİ

Altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucunda oluşan temel beklenti hizmet kullanım bedellerinin artışıdır. Çünkü kamu fiyatlama politikası yukarıdaki sayılan nedenlerden ötürü sağlıklı bir mekanizma ortaya koyamamaktadır. Çünkü siyasi fiyatlama hizmet bedellerinin maliyetlerinden daha düşük belirlenmesi sonucunu doğurmaktadır. Özelleştirme sürecinde özel kesimin zararına çalışması düşünülemeyeceğinden dolayı, olması gereken altyapı kullanım fiyatlarının yükselmesidir.

Böyle bir genelleme her şeyden önce kısa vadeli ve tek boyutlu bir analize dayanmaktadır. Altyapı hizmetlerine özel katılımın sağlanmasındaki temel amaçlardan biri hizmet sunumunda etkinliğin ve verimliliğin artırılmasıdır. Etkinlik artışı, altyapı

maliyetlerini aşağıya çekeceğinden dolayı fiyatlama politikası üzerinde de olumlu etkiler meydana getirebilecektir.⁴ Bu etkinin düzeyine bağlı olarak kamu fiyatlamasındaki zararların kapsanması veya kapsanamaması söz konusu olacaktır. Böyle olunca etkinliği belirleyici faaliyetler hizmet fiyatını da belirleyecektir.

Bir işletmedeki etkinlik her şeyden önce, o işletmenin yönetim kademesinin başarı veya başarısızlığının göstergesidir. Yönetim kademesindeki başarıda sahiplik faktörünün yanında faaliyet gösterilen piyasanın yapısının da etkili olduğunu söyleyebiliriz. Sahiplik yapısı işletme yönetiminin doğrudan denetiminin sağlanması ve performansının kar/zarar ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Yani yöneticilerin performansı aylık ve yıllık işletme karıyla ölçülebilir. Kamu sahipliğinin söz konusu olduğu altyapı yatırımlarında işletme yönetiminin kar/zarar ölçütleri temel alınarak değerlendirilmesi zordur. Çünkü altyapı yatırımı sadece ticari kar/zarar mantığının ötesinde sosyal fayda ve dışsallık gibi kavramları temel alarak üretim yaptığından dolayı operasyonel etkinlik anlamında yeterli değerlendirme yapmaya elvermez. Ayrıca kamu sahipliğinin yönetici atama ve performans kriterleri özel sektöre göre farklılık gösterebilmektedir. Kamu altyapı yatırımlarının yönetici politikaları özel sektör gibi esnek ve etkinlik mantığına dayalı değildir. Aynı zamanda kamu işletmelerinde karar alma süreçlerinin uzunluğu ve yavaşlığı değişken ekonomik koşullara uyumu zorlaştıran bir etkidir. Kamu yöneticisinin kariyer olarak ilerlemesinde kıdem ve politik etki gibi mekanizmaların daha işlerlik sahibi olduğu söylenebilir. Sonuçta özel yönetim ile kamu yönetimi arasındaki yaratıcılık, sorumluluk, ödül ve ceza mekanizmalarındaki farklılığın faaliyet etkinliğine doğrudan yansıdığı görülmektedir.

Diğer taraftan piyasa yapısı faaliyet etkinliğini belirleyen diğer bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu altyapı yatırımları genelde doğal tekel özelliği gösteren alanlarda yoğunlaşmıştır. Böyle olunca piyasa yapısına ve rekabete dayalı olarak etkinlik artışlarının ortaya çıkması beklenemez. Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde faaliyet etkinliği sağlamak, yapısal yetersizlikler nedeniyle çok da kolay değildir. Faaliyet etkinliği her şeyden önce kaynakların etkin dağılımına ve kullanımına dayalıdır. Böylelikle maliyet minimizasyonu diğer bir ifade ile mevcut kaynaklar ile daha fazla üretim sağlanabilir. Tam rekabetin olduğu piyasalarda maliyet azaltılması bir zorunluluktur. Çünkü bu piyasalarda fiyat veri olduğu için bir işletme ancak maliyet azaltımını gerçekleştirebiliyorsa, karlılığını ve piyasa payını arttırabilir. Tam rekabet piyasası özelliği göstermese bile, birden fazla üreticinin bulunduğu her piyasada buna benzer etkileri görmek mümkün olabilecektir. Kamu altyapı tekellerinin özelleştirilmesi serbestleştirme (deregulation) ile birlikte yapılsa rekabet ortamını doğuracağı için operasyonel etkinlik daha kolay ve çabuk bir süreç içerisinde artırılabilir. Çünkü bu durumda altyapı yatırımının ya birden çok özel üretici birime devri söz konusu olmakta ya da tek özel üreticiye devredilse bile, diğer özel sektör üreticilerinin bu alanda yatırım ve üretim yapmasına imkan tanınmaktadır. Böylelikle

⁴ Clive Harris, **Private Participation in Infrastructure in Developing Countries: Trends, Impacts, and Policy Lessons**, World Bank Publication, April 2003, p. 26

rekabet kuralları işleyecek, firmalar pazar paylarını ve karlarını arttırabilmek için faaliyet etkinliğini arttırmak zorunda kalacaklardır. Aksi halde bu firmanın müşteri kitlesini kaybetme ve piyasadan silinme riski ortaya çıkmaktadır. Özelleştirmede kamu tekelinin özel tekele devredildiği ve deregülasyon yapılmadığı durumda da kamu tekeline nazaran faaliyet etkinliği attırılabilir.

Burada özel tekel düzenleyici sözleşmelerin önemli bir belirleyiciliği olduğu ifade edilebilir. Eğer sözleşme ve düzenleyici tarifeler faaliyet etkinliğini arttırıcı kurallar içeriyor ise, yatırım gücü taşıyan bu kuralların zorlamasıyla da istenilen sonucu alma mümkün olabilecektir. Düzenleyici tarifelere örnek olarak belli düzeyde getirinin yatırıma dönüştürülme zorunluluğu gösterilebilir. Ama bu tür zorunluluklar altyapı işletmecisi firmaların maliyet azaltıcı önlemlere yoğunlaşmasını engelleyebilmektedir. Bunun tersi de söz konusudur. Yani maliyet minimizasyonunu teşvik etmek amacıyla konulan fiyat düzenlemeleri, yatırıma ayrılacak kaynakları kısmakta ve altyapı hizmetinin sürdürülebilirliğine zarar vermektedir. Özel tekelde faaliyet etkinliğini arttırıcı düzenlemelerin dışında, ayrıca özel tekelin kamu tekeline nazaran, kendi doğasından gelen operasyonel etkinliğini arttırıcı güdülerin vurgulanması gerekir.⁵

Kamu altyapı hizmetlerinin özelleştirildiği bir çok ülkede ve sektörde etkinliğin arttığına dair yeterli kanıt bulunmaktadır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan 25 ülke örneğinde 31 ulusal telekomünikasyon şirketinde yapılan kısmi ve tam kamu hissesi satışlarının finansal ve operasyonel etkinliği panel veri tahmin tekniği ile test edilmiştir. Buna göre özelleştirme öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında finansal ve operasyonel etkinliğin önemli ölçüde arttığı sonucuna varılmıştır. Faaliyet etkinliğinin arttırılmasında personel azaltıcı politikaların dışında diğer maliyet azaltıcı teşviklerin ve sağlanan verimlilik artışlarının rolü olduğu görülmüştür. Araştırmadan çıkan diğer bir sonuç da sadece özelleştirmenin tek başına yeterli düzeyde gelişme meydana getirmediği, mülkiyet değişimi ile birlikte sektöre yönelik düzenleyici kurallarında gerekli olduğudur.⁶

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin verilerine dayalı olarak, 1986-1995 yılları arasında 23 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke üzerinde yapılan diğer bir çalışmada özelleştirme sonucunda sabit etkiler modeli kullanılarak ağ genişlemesi (network expansion) ve etkinlik ölçülmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; yüzde elliden fazlası özelleştirilen telekomünikasyon hizmeti sunan şirketlerde her 100 abone başına genişlemenin kamu şirketlerine oranla daha fazla olduğu gözlenmiştir. Kişi başına geliri 10.000 doların altında olan ülkelerde bu etki sınırlı düzeyde kalmaktadır. Ayrıca telekomünikasyon sektöründe özelleştirme ve rekabetin gerek toplam emek verimliliğindeki

⁵ Philip Gray a.g.e., p. 9

⁶ Bernardo Bortolotti, Juliet D'Souza, Marcella Fantini, William L Megginson, "Privatization and the Sources of Performance Improvement in the Global Telecommunications Industry", *Telecommunications Policy*, June/July 2002, Vol: 26, No: 5,6, p. 243-268.

artışları, gerekse işçi başı hesabına dayalı verimlilik artışları yardımıyla, faaliyet etkinliğini diğer politikalara nazaran daha fazla yükseltilebildiği ortaya konmuştur.⁷

Yeni Zelanda'da telekomünikasyon piyasasının serbestleştirildiği 1987-1993 yılları arasında yıllık ortalama yüzde 5,6 maliyet düşüşleri gerçekleşmiştir. Esas kazanç ise, 1987 yılında fiyat indirimleri sonucunda tüketici artışının yükselmesi şeklinde görülmüştür. Bütün bunların sonucu olarak Yeni Zelanda telekomünikasyon sektöründe hizmet kalitesi yükselmiş ve özel katılımcıların karlılığı artmıştır.⁸

Arjantin, Brezilya, Şili gibi ülke örneklerinde elektrik sektöründe görülen altyapı özelleştirmeleri etkinlik çerçevesinde fiyatlama politikalarına yansımaları bakımından önemlidir. Burada sektörün özelleştirilmesinden daha çok rekabete açılmasının önemli rol oynadığı söylenebilir. Rekabetin işleyebilmesi için de bazı ön koşulların karşılanması önemlidir. Bu ön koşullardan en önemlisi dağıtımda rekabetin sağlanabilmesi için birincil enerji kaynaklarının rekabetçi bir yapıya sahip olması zorunluluğudur. Ayrıca tekel özelliği gösteren aşamaların diğer aşamalardan ayrılıp, buradaki piyasaya giriş kurallarına açıklık kazandırılması gereklidir. Sisteme yeni girişler rekabetin test edilmesinin bir aracıdır. Bu nedenle giriş serbestisi yoluyla elektrik sektöründe üretici, dağıtıcı ve aktarıcılar arasında yerel düzeyde dikey ve yatay entegrasyonun engellenmesi ve düzenleyici birimlerin bu ilişkileri yeterli düzeyde kontrol edebilir olmaları önemli hale gelmektedir. Bütün bunlar fiyat rekabetini beraberinde getirecektir.⁹ Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde elektrik dağıtımında sağlıklı bir düzenleyici mekanizma ile yapılan özelleştirmeler teknik verimliliği arttıracaktır.¹⁰

Şili örneğinde, büyük kullanıcılar ile üreticiler arasında düzenleyici fiyatlardan bağımsız olarak yüzde 10 sınırı içerisinde pazarlıkla fiyat belirlenme imkanı söz konusudur. Büyük alıcıların piyasanın yüzde 40'ını oluşturduğu bir ortamda bu yapı fiyat esnekliğini arttırmaktadır. Bundan başka dağıtım ağının kapsayıcılığı yüzde 97'ye ulaşmış, bunun için gerekli yatırımların yüzde 70'den fazlası özel yatırımcılar tarafından yapılmıştır. 1986-1997 yılları arasında elektrik kullanım düzeyi ortalama yüzde 8 yükselmiş, kayıp ve kaçaklar ise üçte bir oranında düşmüştür. Ayrıca 80'lerin sonunda işçi başına 300 müşteriden az olan

⁷Agustin J. Ros, "Does Ownership or Competition Matter? The Effects of Telecommunication Reform on Network Expansion and Efficiency", **Journal of Regulatory Economics**, Vol: 15, No: 1, 1999, p. 65-92

⁸David Boles De Boer, Lewis Evans, "The Economic Efficiency of Telecommunications in a Deregulated Market: The Case of New Zealand", **Economic Record**, Vol. 72, No. 216, March 1996, p. 24-35

⁹Antonio Estache, Martin Rodriguez-Pardina, "Light and Lighting at the End of the Public Tunnel: Reform of the Electricity Sector in the Southern Cone", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2074, March 1999, p. 1-22

¹⁰Tooraj Jamasb, David Newber, Michael Pollitt, "Core Indicators for Determinants and Performance of Electricity Sector in Developing Countries", **The Cambridge-MIT Institute Cambridge Working Papers in Economics** No: 0438, July 2004, p. 1-26

emek verimliliği de ikiye katlanarak yaklaşık olarak 600 seviyesine çıkmıştır. İşçi başına üretilen GWh elektrik miktarı 5'ten 8'e yükselmiştir¹¹

Arjantin'deki elektrik sektörünün rekabete açılması benzer sonuçlar doğurmuştur. Özelleştirme ile birlikte ilk beş yılda girdi gereksinimindeki yüzde 20 tasarruf sonucu emek verimliliği yüzde 23'ün üzerinde artış göstermiş, hizmet kalitesinde de gözle görülür artışlar kaydedilmiştir. Tüketiciler açısından bakıldığında ise, hizmet fiyatları önemli ölçüde azalmıştır. 1992 yılında ortalama spot elektrik fiyatı (MWh) 41,8 dolar iken 1996'da 20,6 dolara düşürülebilmektedir.¹²

Genel olarak gelişmekte olan ülkelerdeki elektrik altyapısının özelleştirmesine yönelik uygulamaların olumlu sonuçlar verdiğini söyleyebiliriz. 51 ülkenin 1985-2000 yılları arasındaki verilerle panel data yöntemi kullanılarak yapılan bir çalışmada, bağımsız bir düzenleyici kurumun gözetiminde gerçekleştirilen özelleştirmelerin etkinlik artışına yol açtığı ama fiyatlamasının bundan yeterli düzeyde etkilenmediği sonucuna erişilmiştir. Ayrıca rekabetin faaliyet ve sermaye verimliliğini arttırdığı saptanmıştır.¹³

Temiz ve atık suya yönelik hizmetler, özellikle kentsel yörelerdeki ana kamu altyapı hizmetlerinin başında gelmektedir. Aşağıda beş farklı ülkedeki, beş farklı şehrin su ve kanalizasyon hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucu elde edilen performans düzeyleri karşılaştırılmıştır. Bu örneklerden her birinde farklı özelleştirme metodları uygulanmıştır. Arjantin'de ve Meksika'da özelleştirme imtiyaz devri şeklinde gerçekleştirilirken, Kolombiya'da işletme ve yönetim devri yoluna gidilmiş, Polonya'da kiralama anlaşması yapılmış, Şili'de ise, hizmet sözleşmesi şeklinde bir mekanizmaya başvurulmuştur.¹⁴

Faaliyet geliri, gayrisafi gelirler, maliyetlerin gelirlere oranı gibi kriterler bakımından Arjantin ve Şili en başarılı örnekler olarak nitelendirilebilir. Polonya ve Meksika örnekleri ise, diğer ülkeler nazaran beklentilerin gerçekleşmediği örneklerdir. Kolombiya'da ise, beklentiler ile uyumlu bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Atık ve temiz su sunumunda beş şehirde görülen ortak özellik özelleştirme sonrasında emek verimliliği artırılması ve kayıtdışılığın azaltılmasıdır.

¹¹ Antonio Estache, Martin Rodriguez-Pardina. "Light and ...", a.g.e., p. 5

¹² Antonio Estache, Martin Rodriguez-Pardina. "Light and ...", a.g.e., p. 10

¹³ Yin-Fang Zhang, Colin Kirkpatrick, David Parker, "Electricity Sector Reform in Developing Countries: an Econometric Assessment of the Effects of Privatisation, Competition and Regulation", University of Manchester, Centre on Regulation and Competition, Institute for Development Policy and Management, Working Paper No. 31, October 2002, p. 1-33

¹⁴ Daniel Rivera, **Private Sector Participation in the Water Supply and Wastewater Sector: Lessons from Six Developing Countries**, World Bank Publication, 1996, p. 2

Tablo 1. Beş Şehrin Özelleştirme Performanslarının Karşılaştırılması¹⁵

Ülkeler	Arjantin		Meksika		Kolombiya	
Şehirler	Buenos Aires		Cancun		Cartagena	
Göstergeler	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası
Faaliyet Geliri (milyon \$)	230	385	25	21	10	12
Brüt Gelirler (milyon \$)	-8	133	15	11	-2,5	0,9
Faaliyet Maliyeti/Geliri	1,05	0,65	0,4	0,47	1,2	0,89
Tahsilat Oranı (yüzde)	80	86	85	88	50	82
Kayıtdışı Kullanım(yüzde)	-	-	51	51	52	50
Çalışan Sayısı	7.450	4.250	518	526	1.200	385
Bin Abone Başına Çalışan Sayısı	6,4	3,3	12,8	11,4	14	4,5

Ülkeler	Polonya		Şili	
Şehirler	Gdansk		Santiago	
Göstergeler	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası	Özelleştirme Öncesi	Özelleştirme Sonrası
Faaliyet Geliri (milyon \$)	24	19	60	130
Brüt Gelirler (milyon \$)	7	5	29	71
Faaliyet Maliyeti/Geliri	0,71	0,74	0,52	0,45
Tahsilat Oranı (yüzde)	80	98	90	94
Kayıtdışı Kullanım(yüzde)	-	20	28	22
Çalışan Sayısı	1.030	800	1.717	1.945
Bin Abone Başına Çalışan Sayısı	10,3	8	2,1	1,9

¹⁵ Daniel Rivera, a.g.e., p. 42-43

Özel girişimlerin altyapı hizmetlerine katılımı sonucunda toplam faktör verimliliğini önemli ölçüde arttığı ülkelere diğer bir örnek Gine'dir. 1989'da Gine hükümeti etkisiz çalışan kamu kurumu tarafından hizmet üretilen su sektöründe geniş ölçekli bir reform yapma gereğini duymuştur. Bunu sonucu olarak sektörün mülkiyeti kamuda kalmak koşulu ile işletim ve bakımı bir kiralama sözleşmesi ile özel sektöre devredilmiştir. Bu mekanizma temelde, yaklaşık 30 yıldır Fildişi Sahili'nde başarı ile uygulanan bir modele dayansa bile birçok yeniliği de bünyesinde içermiştir. Reform sonuçları fayda-maliyet analizine dayalı olarak değerlendirildiğinde tüketicilerin ve devletin daha çok yabancı yatırımcıların daha az fayda sağladığı görülmüştür. Genelde birçok performans göstergesinde iyileşme sağlansa bile, bazı sorunların hala devam ettiği görülmektedir. Bunların en önemlileri su hizmetinin kayıtdışı (illegal) kullanımı, hizmet fiyatlarındaki artış ve kurumsal çevrenin yetersizliği nedeniyle bedel tahsilatlarındaki aksamalardır. Tahsilatların yapılabilmesi için hükümet yargı ve icra yoluyla bireylerin ödeme düzeylerine yüklenme yoluna gitmiştir.¹⁶

Asya ve Pasifik bölgesinde, kamu ve özel su şirketlerinin performanslarını firmaların ayrıntılı bilgilerine dayalı olarak karşılaştıran bir çalışma, özel su şirketlerinin sürekli olarak kamuya kıyasla daha etkin faaliyet gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Çalışmada şirketlerin etkinlikleri standart miktar ve verimlilik göstergelerinin varlık performanslarına dayalı olarak sıralanması şeklinde yapılmıştır. Verimlilik göstergeleri olarak abone başına çalışan sayısı veya bağlantı sayısı kullanılmıştır. Burada maliyet sınırları (cost frontiers) ve üretim sınırları (production frontiers) temel alınarak bir analiz yapılmıştır. Maliye sınırları çıktı düzeyi ile girdi fiyatlarının bir fonksiyonudur. Hizmet tarifesi ile minimum maliyet arasındaki sınırı göstermektedir ve düzenleyicilerin performansını değerlendirmekte en yararlı göstergelerden biridir. Maliyetlerde imtiyaz sözleşmesi ile özel sektörün hizmet üretimine katkıda bulunduğu şirketlerde kamu şirketlerine nazaran gözle görülür bir düşüklük saptanmıştır.¹⁷

Kamu mülkiyeti altında sunulan altyapı harcamalarındaki en büyük sorunlardan biri hizmet ağının yeterince genişletilememesi ve buna bağlı olarak hizmet kalitesinin yükseltilmesinde karşılaşılan güçlüklerdir. Bunda kamu üretici birimlerinin yenilikler ve kalite arttırımı yönüyle yeterli teşvik unsurlarına sahip olmaması gösterilebilir.¹⁸ Kamu altyapı özelleştirmelerinin kendinden beklenen faydayı sağlayabilmesinde mülkiyet devri sonrasında müşteri odaklı politikaların uygulanabilmesi başarıda belirleyici olacaktır. Böyle olunca özel tedarikçinin yapması gereken şey daha çok altyapı talep eden kitlelere

¹⁶ George Clarke, Claude Menard, Ana Maria Zuluaga, "The Welfare Effects of Private Sector Participation in Urban Water Supply in Guinea", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2361, June 2000, p.1-40

¹⁷ Antonio Estache, Martin A. Rossi, "Comparing the Performance of Public and Private Water Companies in Asia and Pacific Region: What a Stochastic Costs Frontier Shows", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2152, July 1999, p.1-26

¹⁸ Philip Gray, a.g.e., s. 4

ulaşabilmektedir. Bunun koşulu ise hizmet sunum ağının genişletilmesi ve hizmet kalitesinin arttırılmasıdır. Hizmet ağı genişletilirken altyapı talebinin coğrafi dağılımı önem kazanmaktadır. Çok dağınık bir hizmet talebinin özel altyapı tedarikçilerini zor duruma sokabildikleri görölmektedir. Coğrafi dağınlıklığın altyapı özelleştirmesinin fiyatına etki edeceği açıktır. Ayrıca hizmet birim fiyatı da coğrafi dağınlık (veya yoğunluk) göz önüne alınarak belirlenecektir.

Gelişmekte olan ölkelerdeki altyapı özelleştirilme uygulamalarına baktığımızda hizmet erişim ağlarının geliştirilmesi ve hizmet kalitesinin arttırılması konusunda özellikle telekomünikasyon sektöründeki özelleştirmelerde başarılı sonuçlara ulaşıldığı görölmektedir.

Arjantin, Jamaika, Meksika ve Venezuela'da telekomünikasyonun özelleştirilmesiyle ilgili bir çalışmasında, özelleştirmenin ardından hizmet ağı genişleme oranlarında önemli artışlar bulunmuştur. Örneğin, Jamaika'da bir telekomünikasyon şirketi hizmet ağı genişlemesini özelleştirmeden önce 11 yılda yüzde 4,5 oranında artırırken, özelleştirmeden sonraki ilk 4 yılda yüzde 18 oranında yükelebilmektedir. Arjantin telekomünikasyon şirketi de, özelleştirmeden önce on yılda yüzde 6-7 oranında büyüyen hizmet ağı genişlemesini özelleştirmeden sonra yılda yüzde 12 oranında arttırmıştır. Bu ölkede örneklerindeki hizmet genişlemeleri, özelleştirmeden önceki döneme kıyasla sermaye harcamalarındaki 3 ya da 4 katlık bir artıştan kaynaklanmaktadır. şili'deki telekomünikasyon şirketlerinin özelleştirilmesinin refah üzerindeki sonuçlarına baktığımızda benzer sonuçlara erişildiği görölmektedir. şili'deki telekomünikasyon şirketlerinin özelleştirilmesinden kaynaklanan refaftaki toplam değişimin yüzde 84'ünden fazlası hizmet ağı genişlemesi sayesinde ortaya çıkmıştır. Özel sektörün altyapı yatırımlarına katılımı hizmet kalitesini de arttırmaktadır. Örneğin, Brezilya'da, Rio de Janerio'da elektrik dağılımını üstlenen Light, Mato Grosso do Sul'da elektrik dağılımını üstlenen Enersul, özelleştirilmelerinden bu yana hizmet dışı kalma süresi ve sıklığını önemli ölçülerde azaltmıştır. Özelleştirmenin ilk dört yılında, müşteri başına hizmet dışı kalma süresi, Light'da yüzde 55'in üzerinde ve Enersul'da ise yüzde 40'ın üzerinde bir düşüş göstermiştir ve müşteri başına hizmet dışı kalma sıklığı Light'da yüzde 60 ve Enersul'da yüzde 25 oranında düşmüştür.¹⁹

Gerek etkinlik ve verimlilik gerekse hizmet kalitesinin arttırılması yönüyle özelleştirmenin bu tür bir sonuç doğurmasında rekabetin belirleyici faktörlerden biri olduğu vurgulanmalıdır. Kamu altyapı yatırımlarının özelleştirilmesini kamu tekelinden özel sektör tekeline geçiş gibi algılanmak yanlış olacaktır. Teknolojik yenilikler belli altyapıların doğal tekel özelliğini tamamen olmasa bile kısmen ortadan kaldırabilmekte, sınırlı bir şekilde rekabete açabilmektedir. GSM tabanlı iletişim tam olarak rekabete açılmasa bile tekel imtiyazlarının belli zaman sınırlamalarına tabi olması, imtiyaz satışında alıcı özel firmalar arasındaki rekabetin sağlanması ve belli zaman aralıklarında bu imtiyaz satışlarının yenilenmesi sayılabilir. Ayrıca imtiyaz sözleşmelerinin belli yatırım zorunlulukları içermesi

¹⁹ Philip Gray, a.g.e, s. 6

aynı firmaların imtiyaz hakkı yenilemelerinde daha fazla fiyat verip kendi ayrıcalıklarının devam ettirme yönünde teşvik edici bir faktör olacaktır. Bir anlamda yatırım zorunlulukları bu firmaların işlem maliyetlerini yükselteceğinden bir yönüyle istikrarı bir yönüyle de performans artışlarını sağlayacaktır.²⁰ Böylelikle kamu altyapı stoku özelleştirilirken aynı zamanda rekabete de açılabilir. Sonuçta hizmet kalitesi artırılıp, yaygınlaşmaktadır.

Teknolojik yenilikler yoluyla sistemin rekabete açılmasına en iyi örneklerden biri telekomünikasyon sektörüdür. Gelişmekte olan ülkelerde sabit hatlı telekomünikasyon sistemleri kamu tekelinin var olduğu ana altyapı hizmetleridir. 1990'larda kamu tekelinin bir kısmı özelleştirilip, özel tekel haline almıştır. GSM teknolojisinin gelişmesi gerek kamu gerek özel tekel niteliğindeki sabit hatlı telefon sistemini fiili olarak rekabete açmıştır. Günümüzde GSM abone sayısı sabit hatlı telefon sayısını geçmiş hizmet kalitesi artmış ve kullanım bedelleri buna bağlı olarak düşmüştür. Hatta bu süreç sektördeki emek istihdamının tekel durumuna nazaran yükselmesini de sağlamıştır.²¹

Latin Amerika ülkelerinde telekomünikasyon özelleştirmeleri buna en iyi örnektir. Bu ülkelerden bazılarında (Brezilya, Kolombiya, Ekvator, Peru ve Uruguay) telekomünikasyon sektörünün yıllık abone artış hızı, kamu tekelinin bulunduğu 1984-94 yılları arasında yaklaşık yüzde 7,8 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık Arjantin, Meksika ve Venezuela'da kamu tekelinin geçerli olduğu 1984-89 arasında yıllık abone artış hızı yüzde 6,7 iken özel tekele devredildiği 1989-94 yılları arasında bu hız yaklaşık iki katına çıkmış, yüzde 11,3 oranına ulaşmıştır. Diğer bir örnek ise; Şili'dir. Bu ülkedeki kamu tekelini özelleştirilip rekabete açılmış ve birçok şirketin bu alanda faaliyetine izin verilmiştir. Bunu sonucu olarak 1984-89 döneminde kamu tekelinin yapısında yıllık ortalama abone artış hızı yüzde 6,6 iken, 1989-94 yıllarında özelleştirme ve serbestleştirme sonucunda bu hız yüzde 20 düzeyini aşmıştır. Gerek özelleştirme gerekse piyasanın rekabete açılması şeklinde gerçekleşen telekomünikasyon reformu bütün tarafların lehine pozitif toplamlı bir oyun (positive-sum game) ortaya koyabilmektedir. Diğer bir ifade ile reform hem tüketiciler ve hükümete, hem de yeni ve eski operatörlere, yerli ve yabancı yatırımcılara kazanç sağlamaktadır. Bu kazancın boyutu ve zamanı ülke örneklerinden birinden diğerine değişebilmektedir. Özelleştirme ve serbestleştirmekten sağlanan faydayı arttırmak için bazı kurallardan bahsedilebilir. Bunların başında politik otoriteden en üst düzeyde destek alınması gelmektedir. Daha ucuz, daha iyi ve daha fazla hizmet üretebilmek için anlaşmazlık kaynağı olabilecek konular önceden tespit edilmelidir. Ortakların seçiminde ve doğru satış fiyatının tespitinde kişisel müzakerelerden daha çok piyasa mekanizmasının kullanılması gerekir. Bütün katılımcılara ve bütün taraflara açık olarak altyapı yatırımının satışının ve düzenlenmesinin (regulation) tanımlı, belirli süreçler dahilinde yapılması

²⁰ Michael Klein, Neil Roger, "Back to the Future: The Potential in Infrastructure Privatization" World Bank Public Policy for the Private Sector FPD Note No: 30, November 1994, p. 3

²¹ Ben A. Petrazzini, "Competition in Telecoms-Implications for Universal service and Employment", World Bank Viewpoint Note, No. 96, October 1996, p. 1-4

gerekir. Kamu oyu güveninin ve saygısının kazanılabilmesi için açık ve seffaf olarak bilgilendirme yapılmalıdır.²²

Altyapı yatırımlarının özelleştirilmesinde temel unsurlardan biri etkin bir düzenleyici ve denetleyici üst kurulun oluşturulmasıdır. Böyle bir kurulun en temel özellikleri; özerklik, bağımsızlık, hesap verilebilirlik ve uzmanlıktır. Bu özelliklere sahip düzenleyici kurumların bulunduğu ülkelerde altyapı reformlarının daha sağlıklı ve sürdürülebilir şekilde yapıldığı söylenebilir. Arjantin bu bağlamda düzenleyici kurumların şekillendirilmesinde iyi örneklerden biridir. Yine de özellikle politik bağımsızlık ve kurala dayalı hesap verilebilirlik konusunda büyük dirençlerle karşılaşmaktadır.²³ Hükümetler tarafından uygulanan politikalarındaki kararlılık ve kurumsal kalite ile altyapı özelleştirmelerinin başarısı arasında ekonometrik anlamda, doğrusal aynı yönlü bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.²⁴

30 Afrika ve Latin Amerika ülkesinde 1984-1997 yılları arasında telekomünikasyon hizmetlerinin özelleştirilmesi üzerine yapılan bir araştırmada etkin bir düzenleyici kurulun varlığı koşulu ile rekabetin kendinden beklenen sonuçları doğurabildiği görülmüştür. Aksi halde düzenleyici bir mekanizmadan yoksun bir özelleştirme hizmet kullanıcılarına fiyat artışı olarak yansıyor, maliyetli bir durum oluşturabilmektedir.²⁵

Mevcut altyapı yatırımı özelleştirilirken yapılan sözleşme, kamunun bu işlemden beklentilerini önceleyerek şekillenecektir. Kamunun altyapı özelleştirmesinden öncelikli beklentisi daha fazla kaynak ve bütçe geliri elde etmek olduğunda, bu özel işletmecinin yeni yatırım gerçekleştirmesine ve böylelikle hizmet ağını ve kalitesini geliştirmesine engel teşkil edebilecektir. Kamunun önceliği sektördeki etkinliği ve verimliliği artırıp olumlu dışsallıklar yoluyla toplum refahını arttırmak ise bu durumda özelleştirmeden beklenen bütçe geliri daha düşük tutulacak, buna karşılık etkinlik ve kalite artışlarına imkan verecek ve özel işletmeciyi yatırıma sevk edecek içerikte bir sözleşme yapılacaktır. Ayrıca hizmet fiyatlamasında ve sübvansiyon politikasında özel işletmeciye koşullu avantaj sağlanarak da hizmet ağı ve kalitesi artırılabilir.

Altyapı reformu ile devlet destekleme politikaları beraberce uygulanmalıdır. Yapısal, mülkiyet ile ilgili ve düzenleyici reformlar, altyapının özel sektöre devri ve destekleme seviyelerinin üzerinde daha fazla kafa yorarak hizmet sunum etkinliğini

²² Björn Wellenius, "Telecommunications Reform - How to Succeed", **World Bank Public Policy for Private Sector** Note No. 130, October 1997, p. 1-4

²³ Antonio Estache, "Designing Regulatory Institutions for Infrastructure-Lessons from Argentina", Private Sector Development Department, **World Bank Viewpoint Note**, No. 140, May 1997, p. 1-4

²⁴ R. W. Bacon, J. Besant-Jones "Global Electric Power Reform, Privatization and Liberalization of the Electric Power Industry in Developing Countries", **Annual Reviews Energy & The Environment** No. 26, 2001, p. 331-359

²⁵ Scott J. Wallsten, "An Empirical Analysis of Competition, Privatization and Regulation in Telecommunications Markets in Africa and Latin America", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2136, June 1999, p. 1-22

arttıracak bir şekilde yapılmalıdır. Şili enerji sektöründeki reformları en erken ve en kapsayıcı şekilde yapan, aynı zamanda kamusal destek yapılarını en yenilikçi şekilde dizayn eden ülkedir. Burada uygulanan elektrifikasyondaki temel önlem, fakirliği azaltma politikasının bir uzantısı olarak kırsal kesime hizmet sunumunun genişletilmesidir. 1992 yılında kırsal kesimin yaklaşık yüzde 47'sinde elektrik hizmeti verilmemekteydi. Kırsal kesimin elektrifikasyonunu genel enerji politikasıyla uyumlaştıran kamusal destek yapıları ile birlikte, hizmet sunumunun ademi merkezileştirilmesi, teknoloji ve yeni arz ediciler yardımıyla rekabete açılması, etkin bir şekilde ve farklı formlarda özel sektör ve kamu sektörü işbirliğinin sağlanması, kısa dönemde beş yıllık program içerisinde kırsal kesimin elektrifikasyonunu yüzde 50 artırarak kırsal kesimdeki elektriksizlik oranı yüzde 23-24'lere düşürmüştür. Benzer bir gelişme haberleşme sektöründe de görülebilmektedir.²⁶ Bu sektör elektrifikasyon ile birlikte tamamlayıcı özellik göstermektedir. Elektrığın kırsal kesimde yayılması haberleşme için gerekli altyapıyı hazırlamıştır. Sonuçta kırsal kesimdeki telefon hizmetlerinden yararlanma düzeyi elektrifikasyonu düzeyine yakın bir gelişme göstermiştir.

IV. ALTYAPI HİZMETLERİNİN FİYAT POLİTİKASININ RASYONELLEŞMESİ

Kamu tarafından sunulan altyapı hizmetleri ile özel kesim tarafından sunulan altyapı hizmetleri arasındaki temel farklardan biri fiyatlama politikasında ortaya çıkmaktadır.

Özelleştirme sonucu altyapı kullanım bedellerinin arttırılması rasyonel bir iktisadi temele dayandığı sürece, tüketiciler için istenmeyen bir durum ortaya koysa bile kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması açısından gerekli olabilmektedir. Aksi halde maliyetinin altında sunulan kamu altyapı hizmeti bazen maliyeti içerecek bir fiyatta sunulan özel altyapı hizmetine nazaran daha sorunlu bir yapı ortaya koyabilmektedir. Sürdürülebilir bir fiyat uzun dönemli marjinal maliyetleri yansıtmalıdır. Bu maliyetin altında sunulan kamu altyapı hizmeti ile marjinal maliyet arasındaki fark vergi mükelleflerince ödenen bir tür sübvansiyon niteliğindedir. Eğer ülkedeki kamu gelirleri harcamalardan büyükse, diğer bir ifade ile bütçe fazlası söz konusu ise, katlanılması gereken maliyet sübvansiyonun tutarı ile sınırlı kalacaktır. Eğer ülkede bütçe açığı söz konusu ise ve bu açık kamu borçlanması ile karşılanıyor ise, zararına kamu altyapı hizmeti sunmanın maliyeti, sübvansiyon tutarının dışında faiz ödemesini içerecek şekilde genişleyecektir. Sübvansiyon tutarının artması kamu borçlanma stoku yoluyla piyasa faiz hadlerinin artmasına ve kullanılabilir fon miktarının daralmasına yol açacaktır. Sonuçta bundan özel kesim yatırımları da (crowding-out) etkilenecektir. Bu nedenle maliyeti kapsamayan kamu fiyatlamasının makro ekonomik dengeler açısından faydası tartışma konusudur.

Diğer taraftan sübvansiyon içeren altyapı hizmet maliyetleri kaynak dağılımındaki etkinliği bozucu özellik gösterebilmektedir. Bu durumda tüketicilerin altyapı hizmetini

²⁶Alejandro Jadresic, "Promoting Private Investments in Rural Electrification-The Case of Chile", Private Sector Advisory Services Department, **World Bank Viewpoint** Note No: 214, July 2000, p. 1-4

kullanma miktarları artmakta, diğer bir ifade ile fiyattan kaynaklanan bir kaynak israfı doğmaktadır. Düşük altyapı fiyatlamasının hizmet kullanımını arttırması, aynı şekilde sübvansiyon miktarını da arttırmaktadır. Böylelikle vergi mükelleflerinin katlanması gereken külfet yükselmektedir. Ayrıca diğer alanlarda daha etkin kullanma olanaklarına sahip kaynakların altyapı üretimine gitmesi söz konusu olabilecektir.

Altyapı kullanım bedellerinin kamu otoritesi tarafından düşük belirlenmesi bu altyapı için yapılması gereken bakım onarım (maintenance) ve kapasite arttırım yatırımlarının finansman gereksinimlerinde sorunların çıkmasına rol açabilmektedir. Çünkü bütçe kısıtı altında altyapı hizmetlerinin sürdürülebilirlik yatırımlarının kendi kaynakları ile karşılanması yönünde genel bir eğilimden söz edilebilir. Hatta kaynak yaratabildiği ölçüde kapasite artırıcı yatırımların da bir miktar finanse edilmesi istenir. Düşük fiyatlandırma politikası buna izin vermediğinden hem hizmetlerin verimli bir düzeyde sürdürülmesi hem de artan talebe karşılık verilebilmesi zorlaşacaktır. Bunun diğer bir anlamı tüketicilerin yetersiz kalan altyapı hizmetlerini ikincil kaynaklardan, daha az kaliteli olarak ve daha yüksek bedelle karşılamasıdır.

Buna en iyi örnek içme suyu altyapısıdır. İçme suyu insanların tüketimi için gerekli en önemli ihtiyaç maddelerinden biridir. Bu ihtiyaç maddesinin temini, taşınması ve dağıtılması altyapı hizmeti kapsamında değerlendirilmektedir. Bu altyapı kurulması maliyetleri yanında etkin çalışabilmesi için anlamlı bir bakım onarım yatırımına ihtiyaç duymaktadır. Aksi halde su aktarım borularında kaçaklar ve patlamalar olabilmekte, hatta bu sulara kanalizasyon suları bile karışabilmektedir. Sonuçta sık sık karşılaşılan su kesintileri ve hijyenik beklentilerin karşılanamaması nedeniyle sunulan içme suyu hizmetinin etkinliği ve kalitesi düşmektedir. Bu eksiklikler ise, hanehalklarını şişe suyu tüketimlerine yöneltmektedir. Böylelikle hane halkları daha az içme suyundan çok daha fazla fiyat ödeyerek yararlanabilmektedir. Bu da içme suyu gibi gelir düzeyinden bağımsız temel bir ihtiyacın, altyapı hizmeti dışında özel mal gibi fiyatlandırması sonucunu doğurmaktadır. Gelir dağılımının zaten bozuk olduğu gelişmekte olan ülkelerde içme suyu gibi altyapı hizmetlerinin bile toplumun gelir düzeyi düşük üyelerince özel mallarla ikame edilmesi, fakirliği arttırıcı sonuçlar doğurabilmektedir. Ayrıca artan nüfus ve şehirleşme eğilimlerine bağlı olarak su kaynaklarına ve dağıtım şebekesine yeni genişletme yatırımlarının yapılması ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Yeni yatırım ihtiyacının karşılanamaması dağıtımaya verilen su miktarı aynı kalsa bile artan nüfusun meydana getirdiği yeni talep nedeniyle altyapı hizmeti kısıntılarına yol açacaktır.

Altyapı yatırımlarının özelleştirilmesinin kamunun uyguladığı fiyat politikalarını daha rasyonel hale getirdiği görülmektedir. Rasyonellikten anlaşılması gereken, fiyat politikasının altyapı hizmetinin uzun dönemde sürdürülebilirliğine ve etkin bir şekilde sunumuna imkan verecek bir düzeyde olmasıdır. Böyle olunca altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesinde kısa dönemde fiyat düzeyini arttırıcı bir etki gözlenebilmektedir. Çünkü genelde kamu altyapı hizmetlerinin fiyat politikaları siyasi etkiyi içerecek şekilde dizayn edilmiştir. Bunun anlamı hizmet fiyatlarının maliyetin altında belirlenmesidir. Kamuda maliyet hesaplaması yapılırken yatırım ve finansman maliyetlerini de içine alacak şekilde hesaplanması gerekir. Genelde kamuda maliyet bedeli denildiğinde operasyonel maliyetler

veya değişken maliyetler içeren değerlerin ortaya konduğu görülmektedir. Böyle olunca özel ve kamudaki maliyet karşılaştırmalarında bir tür algı kırılması ortaya çıkabilmektedir. Sadece operasyonel maliyetleri içeren hesaplamalara dayalı kamu fiyatlandırmaları ile finansman ve yatırım maliyetlerini de içeren özel fiyatlandırmalar arasında önemli farklar ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir. Böyle olunca da birim hizmet fiyatlarının özelleştirme öncesi ve sonrası değerleri arasında tüketicilerin hissedebileceği bir fark ortaya çıkabilecektir.

Özelleştirme serbestleşme ile beraber gittiğinden altyapı hizmetlerinin fiyatlandırılmasında rekabetçi süreçlerin işlemesi mümkün olabilecektir. Ama genelde görülen, özelleştirme sonucunda kamu tekelinin özel tekele dönüşmesidir. Böyle olunca altyapı hizmetini sunan özel şirketin istediği gibi fiyat belirleyeceği sonucuna da varmamak gerekir. Çünkü özel tekele devredilen altyapı hizmetlerinde düzenleyici kurulların ve kamunun fiyat politikasına belirli ölçüde müdahil oldukları görülmektedir. Bu müdahale doğrudan hizmet fiyatını belirlemeye varabileceği gibi bazen de dolaylı etkilemeler yoluyla hizmet fiyatının parametrelerini ortaya koymak şeklinde olmaktadır. Böyle olunca özelleştirme sonucu oluşacak fiyat değişmelerinin yumuşak bir trende oturması sağlanacaktır.

Özelleştirme sonrası kamu tarafından yapılan düzenleyici faaliyetler fiyat yoluyla gerek makro ekonomik gerekse gelir dağılımına yönelik sonuçlar meydana getirebilmektedir. 1990'dan sonra Arjantin'de hesaplanabilir genel denge modeli kullanılarak yapılan bir çalışmada gaz, elektrik, su ve telekomünikasyon sektörlerinden özelleştirme ve etkin düzenlemeler yapılarak sağlanan etkinlik kazançlarının makro ekonomik yansımaları incelenmiştir. Buna göre kamu altyapı yatırımlarının özelleştirilmesi sonucu elde edilen etkinlik artışı yaklaşık 2,3 milyon dolar kadardır. Bu Arjantin'in GSYİH'nın binde 9'una karşılık gelmektedir ve bu fayda bütün gelir gruplarına yayılmaktadır. Bu kazanç ortalama bir hane halkının altyapı hizmetlerine yaptığı harcamanın yüzde 41'ine karşılık gelmektedir. Bunun dışında altyapı hizmetlerindeki etkin düzenlemeler sonucu elde edilen fayda 1 milyar dolardır. Bu da Arjantin GSYİH'nın binde 3,5'una eşittir. Elde edilen kazanç ise, ortalama hanehalkınca ödenen altyapı hizmet bedelinin yüzde 16'sına denk düşmektedir. Faydanın gelir gruplarına bağlı olarak dağılımına bakıldığında, altyapı özelleştirmesinden sağlanan etkinlik artışlarının yüzde 59'unun nüfusun en zengin yüzde yirmisine gittiği görülmektedir. Buna karşılık altyapı hizmetlerindeki etkin düzenlemeler sonucunda sağlanan faydanın en büyük kısmı nüfusun en fakir yüzde 20'lik bölümüne dağılmaktadır.²⁷ Diğer bir deyişle, özelleştirmeden sağlanan etkinlik kazançlarından yüksek gelir gruplarının, etkin düzenlemelerden ise düşük gelir gruplarının daha fazla yarar sağladığı görülmektedir. Bundan çıkarılacak sonuç ise kamu altyapı yatırımlarına özel sektör katılımının istenilen faydayı yaratabilmesi için etkin düzenlemelerin gerekli olduğudur.

²⁷ Omar Chisari, Antonio Estache, Carlos Romero, "Winners and Losers from the Privatization and Regulation of Utilities: Lessons from a General Equilibrium Model in Argentina", *The World Bank Economic Review*, Vol: 13, No: 2, 1999, p. 357-78.

Altyapı özelleştirmelerinde devir sözleşmelerinin içerebileceği bazı yükümlülükler hizmet maliyetlerini artırıcı özellik taşıyabilmektedir. Bu yükümlülüklerden en önemlileri çevre korumaya ve hizmet standardizasyonuna yönelik uyulması gereken zorunluluklardır. Özellikle gelişmiş ülkelerde bu gibi faktörlerin hizmet fiyatının oluşmasında belli bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Avrupa Birliği ülkelerindeki altyapı özelleştirmelerinde çevre ve hizmet kalitesine dayalı standartların istisnasız uygulanması istenmektedir. Aksi halde bu standartları uygulamayan ülkelerin tek pazar altında uygulayan ülkelere nazaran rekabet avantajı taşıyabileceği açıktır. Bu da fazladan maliyet ve hizmet fiyatı artışı demektir.

Altyapı özelleştirmelerinin bazı ülke ve sektör örneklerinde kısa vadede nüfusun en fakir bölümü üzerinde gelir dağılımını kötüleştirici etkiler yaptığı gözlenebilmektedir.²⁸ Orta vadede etkinlik kazançlarının tüketicilere yansıtılması sonucunda kötüleştirici etki ortadan kalkabilmektedir. Ama kısa vadede kamu otoritesi hem bu kesimlerin düşük olan gelirlerini daha da düşürmemek, hem de özelleştirme nedeniyle doğabilecek toplumsal tepkileri hafifletmek için değişik tazmin yolları geliştirmelidir. Bunlardan biri en az altyapı hizmeti tüketim düzeyinin devlet ve fakir kullanıcı arasında bölüşümünü sağlamaktır. Böylelikle fakir kullanıcının minimum düzeyde de olsa gerekli altyapı hizmetinden sübvansiyonlu bir fiyattan veya katkı olarak yararlanması mümkün olacaktır.²⁹ Böyle bir uygulamanın mali olarak bütçeye belli bir yük yüklediği unutulmamalıdır.

Hizmet fiyatlarının orta ve uzun vadede izleyeceği süreç ise özelleştirme sonucu sağlanacak etkinlik ve verimlilikçe belirlenecektir. Burada etkinlik kazançlarının hem hizmet üretim maliyetlerini aşağı çekerek, hem de dağıtım ve tahsilat süreçlerini daha verimli bir şekilde düzenleyerek sağlanacağı öngörülür. Üretim maliyetlerini azaltıcı faaliyet etkinliğine yönelik önlemler bir önceki bölümde ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bu yüzden daha çok dağıtım ve tahsilat süreçlerindeki etkinlik üzerinde durulacaktır. Kamu altyapı hizmetlerinin fiyatlanması politikalarından belki de daha önemlisi hizmet dağıtım kanallarının oluşturulması ve bu kanallardaki kayıp ve kaçakların önlenmesidir. Kamu altyapı hizmetlerinin sunumunda, kamunun diğer birimlerinin bu hizmetlerden ücretsiz yararlanma eğilimi yüksek, buna karşılık ücret tahakkuk ettirilse bile ödeme motivasyonları düşüktür. Kamunun geneli altyapı hizmeti sunan birime karşı ya hiçbir ücret ödememekte ya da sürekli borç ertelemesine gitmektedir. Kamusal beleşçilik (freerider) diye de ifade edebileceğimiz bu eğilim kamu altyapı hizmetinin fazladan ve gereksiz (overconsumption) bir düzeyde tüketimine yol açmakta ve sonuçta bundan kaynak kullanımında etkinlik zarar görmektedir. Özelleştirme kamu tüketici birimlerinin altyapı hizmetlerinin bedellerinden kaçınma yollarını tıkadığı ve hizmet bedellerini ödemek durumunda kaldığı için fiyat düzeyi aynı kalsa bile toplam tahsilatın artmasına yol açabilmektedir. Ayrıca kamu

²⁸ Antonio Estache, "PPI Partnerships", a.g.e, p. 1-20

²⁹ Antonio Estache, Andres Gomez-Lobo, Danny Leipziger, "Utility Privatization and the Needs of the Poor in Latin America. Have We Learned Enough to Get it Right?", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2407, August 2000, p. 1-32

kurumlarının altyapı hizmetlerinin maliyetlerine katlanmaları nedeniyle bu hizmetleri daha etkin ve tasarruflu bir şekilde kullanmalarını sağlamaktadır.

Diğer taraftan altyapı hizmetlerinin özel kullanıcıları açısından da beleşçilik probleminin varlığından söz edilebilir. Kamuda altyapı arzedenelerin hizmet maliyetinin ödemedi kaçak yollar ile bu hizmetten yararlanan özel kişi ve kurumlara karşı yeterince etkin ve caydırıcı şekilde mücadele etme güdüsü özel altyapı sağlayıcılarına nazaran daha düşüktür. Bu nedenle beleş hizmet kullanıcıları kamu mülkiyetindeki yapılarda daha yoğun gözlenmekte, özelleştirme ise, beleş kullanımı büyük ölçüde engelleyebilmektedir. Bunda denetim fonksiyonunun ve cezalandırma mekanizmasının etkin kullanımının rolü büyüktür. Böylelikle kayıp ve kaçakların önlenmesi, tüm tüketim birimlerinin tahsilat sürecine sokulmaları sunulan birim altyapı hizmeti başına geliri arttırmakta ve maliyet yönüyle etkinlik düzeyi sabit kalsa bile orta ve uzun vadede bu fiyatları aşağı çekecek bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü beleşçi tüketicilerin ve tahsilat probleminin olduğu durumda altyapı bedelini düzenli ve tam ödeyen tüketicilere fazlada yüklenen ek beleşçi maliyetleri geri alınmış olacaktır. Bir anlamda dürüst *tüketici artışı* ortaya çıkacaktır. Bu artık nedeniyle kayıtdışı tüketim maliyetleri kontrol altına alınacak, kayıtlı tüketim fiyatları düşecektir. Altyapı maliyetlerinin genel ekonomik üretimdeki bütün maliyetlere girdiği düşünüldüğünde hem yurtiçi genel fiyat düzeyi hem de ihracattaki rekabet edebilirlik düzeyi bundan etkilenecektir. Yani özelleştirme yoluyla sağlanan fayda tüm topluma yayılmış olacaktır.

Burada belirtilmesi gereken diğer bir konu da altyapı özelleştirilmesi sonucu yapılacak yatırım düzeyi ile hizmet fiyatları arasındaki ilişkidir. Daha önce de ifade edildiği gibi hizmet fiyatı ile maliyetler arasında ilişki aşıkardır. Özelleştirme sonrası girişimci herhangi bir yatırım yapma taahhüdü taşıyorsa ortaya çıkacak hizmet fiyatı ile girişimci anlamlı bir seviyede bakım ve yeni yatırım taahhüdü altına giriyor ise ortaya çıkacak hizmet fiyatı arasında büyük farklar görülmektedir. Birinci durumda girişimcinin maliyet fonksiyonunu özelleştirme için ödemediği paraların alternatif getirisi ve altyapı hizmetini üretebilmek için katlandığı faaliyet giderleri oluşturacaktır. Fiyat ise toplam maliyete eklenecek uygun bir kar haddi (mark-up pricing) vasıtasıyla belirlenecektir. İkinci durumda ise birinci durumdaki maliyetlerin yanında bakım ve yeni yatırım maliyetleri de eklenecek sonuçta toplam maliyetler ve hizmet fiyat bedelleri artacaktır. Diğer bir ifade ile yatırım düzeyi ve hizmet bedeli arasında aynı yönlü, ama doğrusal olmayan bir ilişkiden bahsedilebilir. İlişkinin doğrusal olmamasının nedeni yeni teknolojiler yardımıyla birim üretim maliyetlerinin uzun dönemde azalan bir fonksiyona sahip olacağı öngörüsüdür; yeni yatırımlar marjinal altyapı hizmet maliyetini ortalama birim maliyete kıyasla daha aşağı çekecektir. Böylelikle yeni yatırımlar toplam maliyeti düşüreceğinden yeni ve eski üretim kapasitesinin ağırlığına bağlı olarak birim maliyetlerin düşmesi bile söz konusu olabilecektir. Yalnız özelleştirme sonrasında maliyet artı kar fiyatlaması özel girişimcinin etkin yeni kapasite oluşturma motivasyonunu azaltabilecektir. Bu durumda azalan maliyetlerden girişimcinin fazladan pay almasını sağlayacak bir fiyat politikasının oluşturulması gerekebilecektir. Diğer taraftan yeni yatırım statüsünde olmasa bile bakım ve onarım yatırımları, dağıtım kanallarındaki kayıp ve kaçakları önleyici çabalar kısa vadede

marjinal üretim maliyetlerini azaltabilecek bir unsurdur. Burada bakım onarım yatırımının toplam maliyeti ile kaybı önlenecek hizmet kapasitesinin karşılaştırılmasına bağlı olarak yatırımın fiyat düzeyini ne kadar düşüreceği veya ne kadar yükselteceği ortaya çıkacaktır.

Altyapı yatırımlarında hizmet fiyatlandırması yapılırken tüketici gruplarına göre farklı tarifelerin oluşturulması hem hizmet talebini daha istikrarlı kılacak, hem de gelir dağılımındaki adaleti sağlamakta bir araç görevi üstlenebilecektir. Tarife farklılaştırması aynı zamanda hizmet portföyünün de çeşitlendirilmesini gerektirebilecektir. Bu yapıldığında kamu altyapı hizmet yelpazesine nazaran daha geniş ve farklı ihtiyaçları farklı çözümlerle daha uygun fiyata sunabilen yapılar ortaya çıkacaktır. Hizmetin tüketildiği zaman ve mekandaki yoğunluğa göre de fiyat farklılaştırması söz konusu olabilecektir. Böyle olunca tek tip hizmet fiyatlandırmalarına nazaran bir hizmetin fiyatında artış görülürken diğer hizmetin fiyatı hissedilir ölçüde düşebilecektir. Görülen bu fiyat hareketlerinde kapasite kullanım düzeyi, sabit ve değişken maliyetler, hizmet talep düzeyi gibi bir çok unsur etkili olabilecektir.

Buna örnek olarak Türkiye’de kâmu tekelindeki Türk Telekom’da şehiriçi telefon kullanım (kontur) fiyatları artarken, uluslararası telefon iletişiminin serbestleştirilmesi sonucu olarak uzun mesafe ücretlerinde yüzde 80’e varan fiyat düşüşleri ile karşılaşılabilmektedir.

Özelleştirme sonrası özel hizmet sağlayıcısının müşteri tutundurma ve fiyat stratejileri de hizmet bedellerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Örnek vermek gerekirse, altyapı hizmet üretim kapasitesi eksikliğinin olduğu ve yenileme yatırımlarının geciktiği zamanlarda özel tedarikçi artan oranlı tarife uygulayarak hizmet üretim eksikliğini hissettirmemek isteyebileceği gibi kullanılmayan fazla kapasite varlığı durumunda azalan oranlı tarife kullanarak birim maliyet içerisindeki sabit maliyetleri düşürmek ve hizmet kullanımını yaygınlaştırma amaç edinilebilecektir. Diğer taraftan özelleştirme politikalarına kamuoyu desteği oluşturabilmek ve piyasaya girişte tüketicilerin dikkatini çekebilmek için sürdürülebilir olmasa bile kısa dönemli yüksek indirim içeren fiyat politikası da uygulanabilmektedir. Buna ek olarak büyük alıcılar ile altyapı hizmetini sunan özel firmalar arasında pazarlığa dayalı değişken bir fiyatlandırma stratejisi kullanılabilir diğer bir fiyatlandırma yoludur.

Altyapı özelleştirmeleri sonucu fiyat düzeylerindeki farklılaşmayı belirlemeye yönelik bir çok ampirik çalışma bulunmaktadır. Elektrik sektöründeki özelleştirmelerde Latin Amerika örneklerinde anlamlı fiyat düşüşlerinden söz etmek mümkündür. Arjantin uygulamasında sektördeki özelleştirmeye beş yıllık dönem içerisinde kullanım bedelinin yüzde 40 oranında azaldığı, Şili’de ise 1988 ve 1998 yılları arasında yüzde 25 dolayında düştüğü gözlenmiştir.³⁰ Diğer taraftan, hizmet ağı genişlemesi düşük gelirli olanların yararına olumlu dışsalılık yayan bir mekanizma ortaya koymakta, yaşam kalitelerini arttırmaktadır. 1988 ve 1998 yılları arasında, elektrik bağlantısı olmayan kişi başına en düşük gelire sahip yüzde 10’luk gelir diliminde yer alan hane halklarının yüzdesi 29,4’ten yüzde 7’ye düşmüş,

³⁰ Antonio Estache, Andres Gomez-Lobo, Danny Leipziger, *a.g.e.*, p. 1-32

ikinci en düşük yüzde 10'luk kesimde yer alan elektrik sıkıntısı çeken hane halklarının yüzdesi de 19,9'dan yüzde 4'e düşmüştür. Bolivya'da su ve kanalizasyon sistemlerinin özelleştirilmesinin etkileri ile ilgili bir çalışmada da olumlu sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılacak yeni bağlantıların sayısı temel alınarak, firmaya imtiyaz tanınmasının ardından yeni bağlantıların ortalama yıllık oranı yüzde 66 oranında, El Alto'nun daha fakir semtlerinde hizmetlerin karşılanması yüzde 20 oranında artmıştır. Bu verilerden, genel kanının aksine, altyapı özelleştirmelerinin fakirliği azaltıcı etkiler meydana getirdiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Yalnız bu, özelleştirme uygulamalarının ve düzenlemelerin (regulation) rekabeti sağlamaya yönelik mekanizmalar ortaya çıkarmasına bağlıdır. Böyle olunca doğru politikaların uygulanması önem kazanmaktadır. Aksi halde yetersiz politikaların uygulanması devam ettiği süreçte özelleştirme öncesi ve sonrasının fakirler üzerindeki etkisi pek farklılaşmayacaktır. Ayrıca altyapı özelleştirmelerinin gelirin yeniden dağılımını gerçekleştirecek bir araç olarak görülmesi pek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.³¹

Buna benzer bir şekilde sağlanan verimlilik artışlarının fiyat mekanizması yoluyla tüketicilere büyük ölçüde yansıtıldığı altyapı özelleştirmelerine Fildişi Sahili örneğinde rastlamak mümkündür. 1990'da Fildişi Sahili elektrik şirketi'nin yönetimi bir kiralama sözleşmesi (lease contracting) ile özelleştirilmiştir. Bu özelleştirme şirketin kurumsal kimliğini de değiştirmiş, organizasyonel yeniliklerin bir sonucu olarak etkinlik artışları sağlanmıştır. Maliyet azaltıcı stratejiler yardımıyla toplam faktör verimliliği yükseltilmiştir. Bu kazanımlarla nispi elektrik kullanım bedeli önemli ölçüde düşürülmüş; böylece tüketicilerin reel gelirlerini arttıracak bir mekanizma dizayn edilmiştir.³²

Ayrıca Arjantin, Bolivya, Meksika ve Nikaragua üzerine yapılan bir araştırmada, altyapı özelleştirmelerinin pek çoğunda fakirliği ve eşitsizliği arttırmadığı sonucuna varılmıştır. İncelenen altyapı özelleştirmelerinin yaklaşık yarısında fiyat düşüşlerinin görüldüğü ifade edilmektedir.³³

Yerel yönetimlerin sunduğu altyapı hizmetleri özelleştirmelerinde fiyat yönüyle başarılı örneklerden biri de Buenos Aires'deki su hizmetleri imtiyaz devridir. Bu anlaşma ile yapılan imtiyaz devri dünyadaki benzer uygulamaların en büyüğü olması nedeniyle dikkat çekicidir. Mayıs 1993 yılında imzalanan 30 yıllık belirli bir yatırım zorunluluğu taşıyan bir anlaşma (ilk beş yıl için yıllık 240 milyon dolar, sonraki on yıllık dönem için yıllık 10 milyon dolar) ile su dağıtımı özel sektöre devredilmiştir.³⁴ Özel sektörün verdiği teklif, mevcut su tarifelerinde yüzde 26,9'luk bir düşüş meydana getirmiştir. Bu anlaşma Santiago'daki benzer devirlere nazaran çok hızlı bir şekilde uygulanmıştır. Özel sektörün yönetiminde hizmet hacminde, bedelinde, girdi kullanımında, faaliyet verimliğinde gözle

³¹ Antonio Estache, Andres Gomez-Lobo, Danny Leipziger, a.g.e. p. 4

³² Patrick Plane, "Privatization, Technical Efficiency and Welfare Consequences: The Case of the Cote d'Ivoire Electricity Company (CE)", *World Development*, Vol: 27, No:2, February 1999, p. 343-360

³³ David McKenzie, Dilip Mookherjee, "The Distributive Impact of Privatization in Latin America: Evidence from Four Countries", *Economia*, Spring 2003, p.161-218

³⁴ The Buenos Aires Concession, *World Bank Water and Sanitation Program, Case Study No: 23722*, January 2001

görülür artışlar meydana gelmiştir; çevre kirliliği düzeyi düşmüştür. Örneğin emek verimliliği önemli ölçüde yükseliş göstermiştir. Bin bağlantı başına emeğin oranı 1992 yılında yüzde 3,3'ten, 1998 yılında yüzde 1,7'ye kadar gerilemiştir. Fatura edilen suyun kayıp ve kaçaklara oranı 1992 yılında yüzde 45'ten 1998 yılında yüzde 34'e kadar düşmüştür. Bu ve diğer değişimlerin bir sonucu olarak, toplam verimlilik faktörü önemli ölçüde artmış, 1992 yılında 0,5'ten 1997 yılında 0,9'a kadar yükselmiştir. Bu imtiyaz devri sonucunda birim su fiyatı yüzde 14 düşerken, aynı zamanda su kalitesi artmış ve hizmet dağıtım kanallarının tüketicilere daha kolay erişimi sağlanmıştır. Yukarıdaki gelişmelerin kamu yönetimi altında gerçekleştirilebilmesi zor gözükmektedir. Ancak 2000 yılından itibaren daha önceden verilen teşviklerin engellere dönüşmesi, bilgi tabanında meydana gelen yetersizlikler, düzenleyici kurulların ve kuralların zayıflığı imtiyaz sözleşmesinin başarısını tehdit edecek düzeye ulaşmıştır. Bütün bunlar düzenlemelerin rasyonel temelden uzaklaşp politize olmasına ve kamuoyunda güven erozyonuna neden olmaktadır. Buenos Aires su imtiyazı altyapı özelleştirmelerinde şeffaflığın, kural temelli karar almanın ve sağlıklı düzenlemelerin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi niteliğindedir.³⁵ Diğer taraftan gerek devlet ve özel katılımcı gerekse tüketici yönüyle bir kazanç-kayıp karşılaştırması yapıldığında bunda belirleyici olan etkenin imtiyaz devir anlaşmasının şekillendirilmesinin ve uygulanan düzenleyici mekanizmaların belirleyici olduğu söylenebilir.³⁶

Özelleştirme sonunda fiyat düzeylerinin gelişim trendi her zaman tek yönlü olmamış; kısa ve uzun vadeye göre de değişebilmiştir. Buna örnek olarak İngiltere'de telekomünikasyon sektöründe oluşan toplam fiyat düzeyleri gösterilebilir. 1980 yılındaki özelleştirme sonrasında 1992 yılına kadarki dönemde önce fiyatlar yükselmiş, 1992 yılından sonra ise düşüş göstermiştir. Altyapı özelleştirmelerinin bazı ülke örneklerinde fiyat düşüşlerine yol açtığı görülse bile hizmet fiyatlarında ihmal edilebilir düşümlere veya herhangi bir değişimin olmadığı durumlara rastlamak da mümkündür. Şili'deki telekomünikasyon sektöründeki özelleştirme sonucunda kamu otoritesinin uyguladığı tarife aynen devam ettirilmiştir. Buna benzer bir fiyatlama süreci Şili'de elektrik üretici şirketi Chilgener'ın tarife politikasında ve Malezya'daki gemi yükleme terminallerinde görülmektedir.³⁷

Gelişmiş ülke örneklerine baktığımız zaman benzer uygulamalara rastlamak mümkün olmaktadır. 1990 yılına kadar, Merkezi Elektrik Üretim Kurulu (Central Electricity Generating Board) özelleştirme ve yeniden yapılandırma ile İngiltere ve Galler'deki bütün kamu elektrik üretim ve dağıtım birimlerinin devredilmesini sağlamıştır. Devri takip eden ilk altı yılda altyapının özel katılımcılar tarafından yeniden

³⁵ Lorena Alcazar, Manuel A. Abdala, and Mary M. Shirley, "The Buenos Aires Water Concession", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2311, April 2000, p. 1-62

³⁶ Caroline van den Berg, "Water Concessions - Who Wins, Who Loses, and What to Do About It", **World Bank Viewpoint** Note Number 217, October 2000, p.1-4

³⁷ Galal, Ahmed, Leroy Jones, Pankaj Tandon and Ingo Vogelsang. 1994. *Welfare Consequences of Selling Public Enterprises*. Oxford: Oxford University Pres, Aktaran Philip Gray, a.g.e., s. 10

yapılandırılması sonucu emek verimliliği iki kattan fazla artış göstermiştir. Elektriğin birim maliyeti yaklaşık yüzde elli azalmıştır. Bunun elektrik kullanım bedellerine yansımaları yüzde 20 düzeyindedir. 1995-2010 yılları arasında etkinlik artışlarının daha da yükseleceği özelleştirmeden elde edilecek toplam faydanın 12 milyar £'a erişeceği beklenmektedir. Bunun anlamı kWh başına 0,21 peni kazanç demektir. Faydayı meydana getirecek unsurlar olarak; nükleer enerjiden vazgeçilmesi (bunda 3,3 milyar £ kazanç elde edileceği umulmaktadır) ve fosil tabanlı yakıtların kullanılması (2,9 milyar £) sayılabilir. Elektrik üretiminde kömür kullanımının azaltılması sonucunda çevre kirliliğinin düşürülmesi nedeniyle elde edilen kazancın parasal tutarı 2,3 milyar £ olduğu tahmin edilmektedir. Buna karşılık yeni doğal gaz çevrim santralleri, üretim stokunun yeniden yapılandırılması (2,8 milyar £) ve Fransa'dan ithal edilen elektrik (2,6 milyar £) nedeniyle maliyetlerde artışlar yaşanacağı öngörülmektedir. Üretilen bu faydanın bölüşüme bakıldığında bundan en çok özel şirketlerin hissedarlarının ve devletin kazançlı çıktığı görülmektedir. Devlet hem özelleştirme gelirleri hem de şirket karlarından ve satış hasılatlarından elde edilen vergilerden fayda sağlamaktadır. Diğer taraftan Fransız Elektrik Şirketi (Electricite de France) ihracat artırımını nedeniyle özelleştirmeden gelir sağlayan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda Fransız şirketinin maliyet temelli düşük fiyatları önemli rol oynamaktadır. Özelleştirme kazançlarının şirketlerden toplumun geneline yayılması için yeni şirketlerin piyasaya girmesini sağlayacak düzenlemeler yapılması ve böylelikle hizmet fiyatının daha da düşürülebilmesi mümkündür.³⁸

19 gelişmiş OECD ülkesinde 10 yıllık bir zaman diliminde elektrik sektöründe yapılan özelleştirmelerin ve serbestleştirmelerin sonucunda faaliyet etkinliğinin ve sermaye verimliliğinin arttığı gözlenmiştir. Burada elde edilen diğer bir sonuçta piyasanın (yeni girişlere açıklığına bağlı olarak) sanayi ve evlerde elektrik kullanım fiyatlarını düşürdüğüdür.³⁹ Fiyat politikasında istenilen sonuçların elde edilmesinde ülkelerindeki kurumsal yapının ve sektördeki yönetişimin (governance) rolü büyüktür.⁴⁰ Etkinlik kazanımının sağlanması ve bunun hizmet bedellerine yansıtılması aksi halde mümkün olmamaktadır. Başka araştırmalar da bu sonucu destekleyici niteliktedir.⁴¹

³⁸ David Newbery, and Michael G. Pollitt. "The Restructuring and Privatization of Britain's CEBG - Was it Worth it?" *Journal of Industrial Economics*, Vol: 45, No: 3, 1997, p. 269-303

³⁹ Faye Steiner, "Regulation, Industry Structure and Performance in the Electricity Supply Industry", *OECD Economic Studies*, No. 32, 2001, p. 1-39

⁴⁰ Tooraj Jamasb, Raffaella Mot, David Newber, Michael Pollitt, "Electricity Sector Reform in Developing Countries : A Survey of Empirical Evidence on Determinants and Performance", *World Bank Policy Research Working Paper* No: 39, March 2005, p. 1-76

⁴¹ Toru Hattori, Miki. Tsutsui, "Economic Impact of Regulatory Reforms in the Electricity Supply Industry: a Panel Data Analysis for OECD Countries" *Energy Policy*, Vol: 32, No. 6, 2004, p. 823-832

SONUÇ

Alt yapı yatırımlarına özel sektörün katılımının fiyat politikasına etkisi birçok faktöre bağlı olarak değişebilmektedir. Bunların başında altyapı hizmetleri kamu tarafından sunulurken uygulanan fiyat politikasının siyasi etkiyi içerip içermediği gelmektedir. Diğer unsur kamu hizmet fiyatlarının maliyetleri kapsayıp kapsamadığıdır. Eğer kapsamıyor ise, altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesi kısa dönemde belli bir fiyat artışı meydana getirebilecektir. Orta ve uzun dönemde ise, özelleştirmenin sağlayacağı etkinlik ve verimlilik artışlarına bağlı olarak kamu fiyat düzeyine geri dönülmesi söz konusu olabilecektir.

Altyapı hizmetlerine özel katılımın sağlıklı bir yapıda gerçekleşebilmesi için piyasaya girişin serbestleştirilmesi ve rekabete açılması en kritik unsurdur. Böylelikle hizmet üretim maliyetlerinin ve dolayısıyla fiyatların düşürülmesi imkan dahilinde olacaktır. Özelleştirilen altyapı sektörünün doğal tekel niteliği devam ediyorsa, tüketicilerin fiyatlama avantajı sağlaması sektördeki düzenleyici kurumların etkin çalışıp çalışmadığına bağlı olacaktır. Kamu altyapı hizmetlerinin özelleştirildiği bir çok ülkede ve sektörde etkinliğin arttığına dair yeterince kanıt bulunmaktadır.

Altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesinde başarının ülkedeki kurumsal yapıların niteliğine bağlı olduğu söylenebilir. Eğer sağlıklı bir kurumsal yapı ve siyasi irade var ise altyapı hizmetlerinin özel sektöre devredildikten sonra kesintiye uğraması ve aksaması genelde gözlenmemektedir. Burada gerek özelleştirmeyi yapan hükümetin gerekse özel sektörün hukuksal yetki ve sorumluluklarının farkında olması gerekir. Bunun teminatı da bağımsız yargı mekanizmasıdır. Aksi halde etkinlik ve verimlilik artışlarının tüketici kitlesine yansıtılması güçleşmektedir. Çünkü fiyatlama politikaları ekonomik, siyasal, hukuksal ve sosyal faktörlerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuçta kamuoyundaki genel algılamamanın tersine, kamu altyapı hizmetlerinin özelleştirilmesinin her zaman kullanım bedellerini arttırıcı yönde etkiler meydana getireceği tezi doğrulanmamaktadır. Hatta ülke ve sektör örneklerine bakıldığında ağırlıklı olarak özelleştirme sonucunda altyapı hizmet fiyatlarının daha çok azalış trendi gösterdiği söylenebilir. Bunun dışında, daha düşük miktarda da olsa, altyapı hizmet fiyatlarının arttığı örnekler ile karşılaşılabilir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

Alcazar Lorena, Manuel A. Abdala, Mary M. Shirley, "*The Buenos Aires Water Concession*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2311, April 2000, p. 1-62

Bacon R. W., J. Besant-Jones "*Global Electric Power Reform, Privatization and Liberalization of the Electric Power Industry in Developing Countries*", **Annual Reviews Energy & The Environment** No. 26, 2001, p. 331-359.

Bortolotti Bernardo, Juliet D'Souza, Marcella Fantini, William L Megginson, "*Privatization and the Sources of Performance Improvement in the Global Telecommunications Industry*", **Telecommunications Policy**, June/July 2002, Vol: 26, No: 5,6, p. 243-268.

Chisari Omar, Antonio Estache, Carlos Romero, "*Winners and Losers from the Privatization and Regulation of Utilities: Lessons from a General Equilibrium Model in Argentina*", **The World Bank Economic Review**, Vol: 13, No: 2, 1999, p. 357-78.

Clarke George, Claude Menard, Ana Maria Zuluaga, "*The Welfare Effects of Private Sector Participation in Urban Water Supply in Guinea*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2361, June 2000, p.1-40

Clive Harris, **Private Participation in Infrastructure in Developing Countries: Trends, Impacts, and Policy Lessons**, World Bank Publication, April 2003

De Boer David Boles, Lewis Evans, "*The Economic Efficiency of Telecommunications in a Deregulated Market: The Case of New Zealand*", **Economic Record**, Vol. 72, No. 216, March 1996, p. 24-35

Downs Anthony, **An Economic Theory of Democracy**, Harper and Row Publications, New York, 1957

Estache Antonio, "*Designing Regulatory Institutions for Infrastructure-Lessons from Argentina*", Private Sector Development Department, **World Bank Viewpoint Note**, No. 1140, May 1997, p. 1-4

Estache Antonio, "*PPI Partnerships Versus PPI Divorces in LDC's*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 3470, January 2005, p. 1-20

Estache Antonio, Andres Gomez-Lobo, Danny Leipziger, "*Utility Privatization and the Needs of the Poor in Latin America. Have We Learned Enough to Get it Right?*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2407, August 2000, p. 1-32

Estache Antonio, Martin A. Rossi, "*Comparing the Performance of Public and Private Water Companies in Asia and Pacific Region: What a Stochastic Costs Frontier Shows*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2152, July 1999, p.1-26

Estache Antonio, Martin Rodriguez-Pardina. "*Light and Lighting at the End of the Public Tunnel: Reform of the Electricity Sector in the Southern Cone*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2074, March 1999, p. 1-22

Estache Antonio, Sergio Perelman, Lourdes Trujillo, "*Infrastructure Performance and Reform in Developing and Transition Economies: Evidence from a Survey of Productivity Measures*", **World Bank Policy Research Working Paper** No: 3514, February 2005, p.1-28

Gray Philip "*Private Participation In Infrastructure*", **World Bank Working Paper**, Report No:24938, October 2001

Hattori Toru, Miki. Tsutsui, "Economic Impact of Regulatory Reforms in the Electricity Supply Industry: a Panel Data Analysis for OECD Countries" **Energy Policy**, Vol: 32, No. 6, 2004, p. 823-832

Izaguirre Ada Karina, "*Private Infrastructure*", **Public Policy For The Private Sector**, Number: 267, February 2004, s. 1-4

Jadresic Alejandro, "*Promoting Private Investments in Rural Electrification-The Case of Chile*", Private Sector Advisory Services Department, **World Bank Viewpoint** Note No: 214, July 2000, p. 1-4

Jamasb Tooraj, David Newber, Michael Pollitt, "*Core Indicators for Determinants and Performance of Electricity Sector in Developing Countries* ", **The Cambridge-MIT Instute Cambridge Working Papers in Economics** No: 0438, July 2004, p. 1-26

Jamasb Tooraj, Raffaella Mota, David Newbery, Michael Pollitt, "*Electricity Sector Reform in Developing Countries: A Survey of Empirical Evidence on Determinants and Performance*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 3549, March 2005, p. 1-72

Klein Michael, Neil Roger, "*Back to the Future: The Potential in Infrastructure Privatization*" **World Bank Public Policy for the Private Sector** FPD Note No: 30, November 1994, p. 1-4

McKenzie David, Dilip Mookherjee, "*The Distributive Impact of Privatization in Latin America: Evidence from Four Countries*", **Economia**, Spring 2003, p.161-218

Newbery David, and Michael G. Pollitt. "*The Restructuring and Privatization of Britain's CEGB - Was it Worth it?*" **Journal of Industrial Economics**, Vol: 45, No: 3, 1997, p. 269-303

Petrazzini Ben A., "*Competition in Telecoms-Implications for Universal service and Employment*", **World Bank Viewpoint Note**, No. 96, October 1996, p. 1-4

Plane Patrick, "*Privatization, Technical Efficiency and Welfare Consequences: The Case of the Cote d'Ivoire Electricity Company (CE)*", **World Development**, Vol: 27, No:2, February 1999, p. 343-360

Rivera Daniel, **Private Sector Participation in the Water Supply and Wastewater Sector: Lessons fro Six Developing Countries**, World Bank Publication, 1996

Ros J. Agustín, "*Does Ownership or Competition Matter? The Effects of Telecommunication Reform on Network Expansion and Efficiency*", **Journal of Regulatory Economics**, Vol: 15, No: 1, 1999, p. 65-92

Steiner Faye, "*Regulation, Industry Structure and Performance in the Electricity Supply Industry*", **OECD Economic Studies**, No. 32, 2001, p. 1-39

Smith Warrick, "*Covering Political and Regulatory Risks: Issues and Options for Private Infrastructure Arrangements*", Edited by Irwin, Klein et al., **Dealing with Public Risk in Private Infrastructure**, World Bank Latin American and Caribbean Studies, Washington D.C., World Bank, 1997, s. 45

The Buenos Aires Concession, **World Bank Water and Sanitation Program**, Case Study No: 23722, January 2001

Van den Berg Caroline, "*Water Concessions - Who Wins, Who Loses, and What to Do About It*", **World Bank Viewpoint** Note Number 217, October 2000, p.1-4

Wallsten Scott J., "*An Empirical Analysis of Competition, Privatization and Regulation in Telecommunications Markets in Africa and Latin America*", **World Bank Policy Research Working Paper**, No: 2136, June 1999, p. 1-22

Wellenius Björn, "*Telecommunications Reform - How to Succeed*", **World Bank Public Policy for Private Sector** Note No. 130, October 1997

Zhang Yin-Fang, Colin Kirkpatrick, David Parker, "*Electricity Sector Reform in Developing Countries: an Econometric Assessment of the Effects of Privatisation, Competition and Regulation*", **University of Manchester, Centre on Regulation and Competition, Institute for Development Policy and Management, Working Paper** No. 31, October 2002, p. 1-33